УДК 159.922.8 https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2023.22(67).01

ДИНАМІКА ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ НА ЕТАПИ МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Ірина Булах
доктор психологічних наук, професор,
декан факультету психології
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9
i.s.bulakh@ukr.net, https://orcid.org/0000-0003-0314-8070

Тетяна Некіз
аспірантка кафедри теоретичної та консультативної психології
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9
tanya-nekiz@ukr.net, https://orcid.org/0000-0002-4288-0320

Анотація
У статті презентована специфіка здійснення етапів морального вибору під впливом моральних цінностей, які виступають як психологічні детермінанти його реалізації в юнацькому віці. Проаналізовано наукові доробки українських дослідників, які вивчали різні аспекти становлення ціннісного ставлення молоді до оточуючих та її морального розвитку, сутність кожного етапу морального вибору, його психологічні детермінанти. Продемонстровано порівняльний кількісний та якісний аналіз впливу моральних цінностей на етапи вибору в експериментальній групі. За допомогою методів математичної статистики встановлено кореляційні взаємозв'язки між моральними цінностями та етапами морального вибору, які відображають певні зміни між показниками до та після проведення розвивальної програми для юнаків та дівчат. Прослідковується, що у процесі виконання різних психологічних завдань у молодих людей активізувався розвиток моральних цінностей, що підвищило ефективність засвоєння моральних знань та саморегуляцію поведінки. Найбільш дієвим способом підвищення рівня моральних знань особистості та розвиток здібностей щодо їх застосування у власному моральному досвіді виявилось вирішення моральних дилем. Останні дозволили створити максимально реальні умови складної ситуації, опинившись у якій, юнаки та дівчата актуалізували свої моральні цінності та здійснювали самостійний, усвідомлений моральний вибір. Доведено, що окреслені зміни підтвердили вплив психологічних детермінант на етапи морального вибору. Це дозволятиме більш глибоко занурюватися у специфіку здійснення морального вибору та актуалізувати процес розвитку моральної свідомості молоді. Водночас відмічено, що у певної частини досліджуваних не активувався процес засвоєння моральних цінностей, на основі яких здійснюються етапи морального вибору. Відповідно, перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у дослідженні психологічних механізмів розвитку моральних цінностей, розробці та впровадженні дієвих методичних рекомендацій для психологів та педагогів, які сприятимуть активізації становлення моральних цінностей в особистості юнацького віку.

Ключові слова: моральний вибір, психологічні детермінанти, моральні цінності, етапи вибору, доброчесність, емпатія, сумління, справедливість, моральний обов'язок, свобода вибору, почуття відповідальності.

Вступ

Актуальним питанням сьогодення, за нашою науковою позицією, є особливості здійснення морального вибору особистості в юнацькому віці та вплив на нього психологічних детермінант. На цей вік припадає чимало випробувань, які мають свій відбиток на розвитку моральної свідомості юнаків та дівчат, що, в свою чергу, впливає на здійснення самостійного, вільного вибору. До таких випробувань можна віднести: визначення власних моральних принципів, отримання нового морального досвіду, зміна негативних поведінкових патернів, лібералізацію моральних цінностей, професійне чи особистісне самовизначення та, особливо, активізацію розвитку моральних цінностей. Щоб підтвердити вплив моральних цінностей на етапи морального вибору юнаків та юнок, нами було поставлене завдання провести експериментальне дослідження, в процесі якого змогли прослідкувати динаміку впливу психологічних детермінант на його етапи. Для висвітлення зазначеної теми ми звернулися до теоретичного вивчення результатів наукових досліджень вчених з питання морального вибору та впливу на нього моральних цінностей особистості.

Наукові позиції І. Беха ґрунтуються на особистісно орієнтованому вихованні, завдяки якому він виходить на обгрунтування поняття морально-духовної творчості як провідного психологічного механізму розвитку особистості. Цей тип творчості розкриває унікальність кожної особистості і містить у собі потенціал, який спрямовує особистість до прийняття моральних цінностей, що слугують детермінантами вибору (Бех, 2005). У свою чергу, І. Булах відмічала, що провідними у морально-духовних змінах та особистісному зростанні молодого покоління є такі цінності як совість, відповідальність, свобода, доброчесність, які засвоюються в процесі особистісно орієнтованого виховання. Завдяки ним у свідомості молодої людини відбувається трансформація та інтеграція загальноприйнятих моральних цінностей із системою особистісних цінностей (Булах, 2003). Відомий український вчений С. Максименко надавав окремого значення відповідальності як моральній цінності особистості, яка впливає на процес моральної рефлексії вчинків та разом з іншими моральними почуттями врегульовує взаємини між людьми, а також визначає її вибір (Максименко, 2003). Важливо підкреслити, що на думку Р. Павелківа, завдяки моральній рефлексії особистість може керувати власною поведінкою та усвідомлювати себе як «цілісного суб'єкта в сукупності обставин та дій», що забезпечує реалізацію першого етапу – усвідомлення ситуації морального вибору (Павелків, 2018). М. Боришевський ставив акцент на моральній саморегуляції поведінки особистості як найважливішому етапі здійснення морального вибору. Вчений підкреслював, що інтенсивний рівень розвитку моральної саморегуляції особистості констатують у період дорослішання (Боришевський, 2003).

Сучасна дослідниця Л. Сокол трактувала моральний вибір як осмислене надання переваг в альтернативних умовах загальнолюдським моральним цінностям, де чітко простежується лінія поведінки, коли особистість вільно приймає довільне рішення, несе за нього відповідальність та завершує його доброчесним вчинком (Сокол, 2006). Таким чином, у цьому трактуванні вчена відстежила етапи морального вибору. Досліджуючи моральні цінності особистості юнацького віку, Н. Павлик наголошувала на взаємовпливах у моральній свідомості юнаків та дівчат, які відбуваються між ціннісними детермінантами та особистісними якостями (Павлик, 2015).

Отже, досліджуючи розвиток моральної свідомості та самосвідомості в юності, більшість вчених ставили акцент на становленні моральних цінностей як психологічних детермінант та їх впливу на здійсненні морального вибору. При цьому до уваги не брався цілий ряд психологічних детермінант, які також відіграють значущу роль у процесі його здійснення. **Метою** статті є експериментальне вивчення динаміки впливу психологічних детермінант на етапи морального вибору особистості юнацького віку. **Завдання** дослідження: 1) здійснити аналіз наукових джерел щодо розвитку моральних цінностей та їх впливу на моральний вибір юнаків та дівчат; 2) провести порівняльний аналіз динаміки впливу психологічних детермінант на моральний вибір; 3) здійснити кількісну та якісну інтерпретацію отриманих результатів.

Методи дослідження

Для досягнення мети нашого наукового дослідження були застосовані теоретичні, емпіричні та статистичні методи обробки отриманих результатів.

Формувальний експеримент проводився на базі Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Участь у цьому дослідженні приймали 62 респонденти: 30 – контрольна група, 32 – експериментальна.

Етапи формувального експерименту наступні: 1) проведення психологічної розвивальної програми щодо активізації розвитку моральних цінностей як психологічних детермінант особистості на різних етапах здійснення морального вибору; 2) порівняльний аналіз впливу психологічних детермінант на етапи здійснення морального вибору в експериментальній групі до та після формувального експерименту; 3) виявлення динаміки показників щодо впливу психологічних детермінант на моральний вибір особистості в юнацькому віці на підставі використання методів математичної статистики.

Результати та дискусії

У результаті теоретичного обґрунтування та достовірних результатів констатувального експерименту було виокремлено такі психологічні детермінанти: гідність, совість, емпатія, доброчесність, моральний обов'язок, моральна мотивація, відповідальність, свобода вибору та справедливість. Нами констатовано шість етапів морального вибору, кожний з яких здійснюється на підставі певної психологічної детермінанти: перший етап – *усвідомлення ситуації морального вибору* – детермінують *гідність та совість*; другий етап – *аналіз моральних цінностей – емпатія та доброчесність*; третій етап – *боротьба мотивів – моральний обов'язок та моральна мотивація*, четвертий етап – *прийняття рішення – відповідальність*, п'ятий етап – *власне моральний вибір – свобода вибору*, шостий етап – *моральна саморегуляція поведінки – справедливість*.

Результати формувального експерименту підтвердили дієвість застосування психологічної розвивальної програми, зокрема соціально-психологічного тренінгу, про що свідчить позитивна динаміка впливу психологічних детермінант на етапи морального вибору особистості юнацького віку.

Оскільки за кількісними та якісними показниками контрольної групи не було виявлено значних змін, ми ці показники не аналізуємо. Акцент поставлено на виявлених кількісних та якісних змінах досліджуваних експериментальної групи. Вони презентовані нижче (див. табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка впливу психологічних детермінант на етапи морального вибору особистості юнацького віку

n=32

Психологічні детермінанти	**Рівні**	**Експериментальна група (%), n=32**	**Експериментальна група (%), n=32**
		До ФЕ	Після ФЕ
Гідність	Високий	34,16	38,17
	Середній	53,21	57,61
	Низький	12,63	4,22
Совість	Високий	37,59	42,51
	Середній	54,37	56,33
	Низький	8,04	1,16
Емпатія	Високий	40,89	42,37
	Середній	47,16	54,65
	Низький	11,95	2,98
Доброчесність	Високий	28,76	35,21
	Середній	53,71	58,41
	Низький	17,53	6,38
Моральний обов'язок	Високий	24,13	34,47
	Середній	44,24	54,18
	Низький	31,63	11,35
Моральна мотивація	Високий	35,12	41,28
	Середній	55,83	52,55
	Низький	9,05	6,17
Відповідальність	Високий	27,77	32,15
	Середній	52,72	58,07
	Низький	19,51	9,78
Свобода вибору	Високий	20,74	34,28
	Середній	59,12	54,05
	Низький	20,14	11,67
Справедливість	Високий	37,24	42,71
	Середній	55,35	53,17
	Низький	7,41	4,12

Умовні позначення: ФЕ – формувальний експеримент.

Результати формувального експерименту вказують на підвищення показників *високого рівня* виявів почуття *гідності* особистості юнацького віку в експериментальній групі на 4 % (з 34,16% до 38,17%). Оскільки завдання тренінгу були спрямовані на посилення почуття гідності, вони довели свою ефективність. Ці юнаки та дівчата усвідомлюють необхідність вияву власних моральних цінностей для розуміння складної ситуації вибору. Важливо зазначити, що здатність аналізувати власні моральні цінності та цінності інших впливає на процес осмислення ситуації морального вибору. Підкреслимо, що такі ж зміни відбулися і в респондентів, що мають *середні показники*. Вони зросли на 4% (з 53,21% до 57,61%), що свідчить про підвищення почуття

власної гідності та поваги до почуттів інших людей. Вищезазначене допомогло досліджуваним зрозуміти та розібратися з особливостями певної життєвої ситуації. Зниження показників *низького рівня* зафіксовано майже на 9% (з 12,63% до 4,22%). У цих юнаків та юнок зафіксовано здатність певною мірою орієнтуватися на власні моральні цінності, водночас у тих, хто залишився на низькому рівні є необхідність у подальших психолого-педагогічних взаємодіях (подальшій психолого-педагогічній підтримці).

Варто відмітити, що *високі показники* розвитку *совісті* у досліджуваних підвищилися майже на 5% (з 37,59% до 42,51%). Тому можна стверджувати, що завдяки розвивальним завданням, ми змогли активізувати у юнаків та дівчат розвиток сумління, що передбачає здатність до вияву сорому, відчуття провини і належно осмислити моральну дилему. *Середній рівень* збільшився на 2% (з 54,37% до 56,33%), що вказало на здатність розуміти почуття інших людей та враховувати їх в процесі осмислення складної ситуації. Кількість досліджуваних із *низьким рівнем* вияву совісті знизилася майже на 7% (з 8,04% до 1,16%) за рахунок підвищення показників засвоєння моральних знань в учасників цього рівня. Отже, виходить, що ці показники зменшилися за рахунок зацікавленості юнаків та дівчат у засвоєнні нових моральних знань та розвитку в них моральних цінностей.

У табл. 1 показники *високого рівня вияву емпатії* у юнаків та юнок піднялися на 2% (з 40,89% до 42,37%). Такі досліджувані ставили акцент на емоційному стані інших людей, вони аналізували власні моральні цінності та цінності інших, щоб вирішувати складні ситуації. У процесі групової роботи досліджувані виявляли співучасть та співпереживання до учасників складної ситуації, що підвищило усвідомленість їх власних переживань. Було констатовано, що кількість респондентів із *середнім рівнем вияву емпатії* зросла на 7,5% (з 47,16% до 54,65%). Ці юнаки та дівчата не завжди здатні розуміти переживання інших та глибоко аналізувати їх моральні цінності. Однак вони намагаються розпізнавати цінності та прагнення інших людей, враховувати їх інтереси та емоційно їх підтримувати. Відзначимо, зменшилися показники *низького рівня емпатії* майже на 9% (11,95% до 2,98%), що доводить ефективність проведених психологічних вправ. Досліджуваним, які залишилися в цій категорії, лише зрідка вдається виявляти емпатійність та якісно здійснювати аналіз власних моральних цінностей.

Як видно з презентованих кількісних даних, у юнаків та юнок відбулися зміни на *високому рівні вияву доброчесності* – з 28,76% показники піднялися до 35,21%. Нам вдалося спрямувати у досліджуваних процес становлення доброчесності, завдяки якій вони могли успішно аналізувати моральні цінності людей у презентованих ситуаціях і таким чином набувати досвіду побудови конструктивних взаємин з оточуючими. Подібні зміни відмічаємо і в показниках *середнього рівня вияву доброчесності,* які піднялися з 53,71% до 58,41%, хоча ці досліджувані мають незначні труднощі у трансляції гідності, емпатійності та доброчесності в ситуаціях вибору. Кількість респондентів з *низьким рівнем вияву доброчесності* зменшилася з 17,53% на 6,38%. Останні не так часто демонструють доброчесність, повагу, рівність у ставленні до інших людей, тому це заважає їм рефлексувати як власні моральні цінності, так і цінності інших учасників складної ситуації, що є також перспективою для подальшої діяльності.

Аналіз отриманих результатів дослідження надав можливість відзначити значне підвищення показників *високого рівня* усвідомлення та реалізації *морального обов'язку* на 10% (з 24,13% до 34,47%), що свідчить про ефективність вирішення етичних завдань. Ці завдання посилили засвоєння морального досвіду і активізували вирішення складних ситуацій, де моральний обов'язок слугував мотивом для вирішення моральних протиріч. Збільшилася кількість досліджуваних також із *середнім рівнем* на 10% (з 44,24% на 54,18%), що дозволило

стверджувати про активізацію здібностей, які спрямовані на виконання морального обов'язку. Останній є переважаючим моральним мотивом поведінки особистості в процесі боротьби мотивів. Показники *низького рівня* стали нижче на 20% (з 31,63 до 11,35%). У таких юнаків та юнок змінилися деякі моральні переконання та посилилося відчуття морального обов'язку. Однак, інша частина цих досліджуваних ще потребує моральних знань та розвитку таких моральних цінностей як відповідальність, справедливість, емпатія тощо.

Наведені кількісні дані вказують на збільшення *високого рівня моральної мотивації* серед досліджуваних з 35,12% до 41,28%. Це підтвердило той факт, що респонденти приймають загальнолюдські моральні імперативи та використовують їх у власному досвіді. Було констатовано зниження показників *середнього рівня* з 55,83% до 52,55%, ці респонденти відмічали, що для них важливим мотивом є доброзичливі взаємини з близькими людьми і вони намагаються бути справедливими у ставленні до них. Тому їм не завжди вдається діяти у власних інтересах. Відмітимо зниження показників *низького рівня моральної мотивації* з 9,05% до 6,17%. Молодим людям, які залишилися на низькому рівні все ще складно орієнтуватися на моральні мотиви поведінки, тому важливо продовжувати набувати новий моральний досвід, щоб активувати переосмислення моральних цінностей.

Високий рівень відповідальності збільшився на 4% (з 27,77% до 32,15%). Такі юнаки та юнки виявляють відповідальність у процесі прийняття рішення, що допомагає їм вибудовувати конструктивні взаємини з іншими людьми, спокійно ставитися до складних життєвих ситуацій і усвідомлювати наслідки своїх майбутніх дій та приймати рішення. Кількісні дані, що відображають *середній рівень відповідальності* підвищилися на 5% (з 52,72% до 58,07%), тому важливо вказати на активізацію в молодих людей почуття відповідальності, яке супроводжує процес прийняття рішення, що відбувалося завдяки вирішенню етичних завдань. *Низький рівень* у досліджуваних знизився майже на 10% (з 19,51% до 9,78%), що вказало на необхідність останніх підвищувати показники відповідальності завдяки опануванню нових етичних здібностей, які допоможуть приймати моральні рішення.

Результати формувального експерименту свідчать про підвищення показників *високого рівня вияву автономності* серед досліджуваних юнацького віку на 13,5% (з 20,74% до 34,28%). Це підтверджує ефективність вирішення моральних дилем, завдяки яким респондентам вдалося підвищити здатність приймати моральні рішення та здійснювати самостійний, усвідомлений вибір. Показники *середнього рівня* вияву автономності знизилися на 5% (з 59,12% до 54,05%). Це вказало на усвідомлення юнаками та дівчатами, що свобода морального вибору має важливе значення для духовного становлення в їх життєвому просторі. Суттєве зменшення показників констатовано у досліджуваних з *низьким рівнем автономності* на 8,5% (з 20,14% до 11,67%). Як виявилося, це пов'язано з підвищенням свідомого ставлення до власного вибору на засадах свободи та відповідальності. У респондентів з низькими показниками відмічали прагнення до отримання нових моральних знань шляхом вирішення складних, проблемних моральних ситуацій.

У певного контингенту досліджуваних виявлено підвищення показників *високого рівня вияву справедливості* з 37,24% до 42,71%. Такі результати вказують на активізацію почуття справедливості у вирішенні складних життєвих ситуацій. У певної частини досліджуваних показники *середнього рівня* знизилися з 55,35% до 53,17%. Досвід респондентів отриманий при виконанні психологічних вправ не зовсім глибоко дозволив усвідомлювати їм важливе значення справедливості для процесу моральної саморегуляції поведінки. Проте, все ж таки часто трапляються випадки, де молоді люди правильно розставляють акценти між позиціями

учасників складної ситуації. *Низький рівень вияву справедливості* зазнав незначних змін, тут показники знизилися з 7,41% до 4,12%. Ці юнаки та дівчата почали частіше зважати на справедливе вирішення ситуації вибору. Проте їм ще досить складно здійснювати вибір, який би ґрунтувався на таких моральних цінностях як свобода та відповідальність.

Для достовірності результатів формувального експерименту, важливо продемонструвати вплив психологічних детермінант на моральний вибір особистості юнацького віку за допомогою методів математичної статистики. Тому було проведено кореляційній аналіз і відображено кореляційні зв'язки між психологічними детермінантами та етапами морального вибору, що презентовані нижче (див. табл. 2).

Таблиця 2

Інтеркореляційна матриця впливу психологічних детермінант на моральний вибір особистості юнацького віку після формувального експерименту

	G	S	E	D	MO	MM	V	A	SP	MV
G		0,303**	0,177	0,112	0,238*	0,174	0,087	0,297**	0,124	0,312**
S	0,303**		0,337**	0,142	0,191	0,056	0,069	0,228*	0,116	0,294**
E	0,177	0,337**		0,197	0,152	0,271*	0,190	0,208	0,262*	0,301**
D	0,112	0,142	0,197		0,123	0,194	0,147	0,158	0,184	0,247*
MO	0,238*	0,191	0,152	0,123		0,127	0,225*	0,314**	0,489**	0,472**
MM	0,174	0,056	0,271*	0,194	0,127		0,192	0,232*	0,310**	0,341**
V	0,087	0,069	0,190	0,147	0,225*	0,192		0,375**	0,588**	0,592**
A	0,297**	0,228*	0,208	0,158	0,314**	0,232*	0,375**		0,453**	0,548**
SP	0,124	0,116	0,262*	0,184	0,489**	0,310**	0,588**	0,453**		0,384**
MV	0,312**	0,294**	0,301**	0,247*	0,472**	0,341**	0,592**	0,548**	0,384**	

Умовні позначення: G – гідність; S – совість; V – відповідальність; E – емпатія; D – доброчесність; MO – моральний обов'язок; MM – моральна мотивація; A – автономія; SP – справедливість; MV – моральний вибір; ** - усі коефіцієнти кореляції статистично значущі при $p \leq 0,01$; * - усі коефіцієнти кореляції статистично значущі при $p \leq 0,05$.

У табл. 2 відмічаємо, що кореляційні взаємозв'язки між детермінантами та моральним вибором, а також між самими моральними цінностями дещо зазнали кількісних змін. У процесі інтерпретації якісно обґрунтовувалися коефіцієнти кореляції статистично значущі при $p \leq 0,01$.

Якісний аналіз результатів формувального експерименту допоміг встановити зміни, які ми констатували по завершенню психологічної розвивальної програми. Відзначимо помірний взаємозв'язок між показниками «гідність» (G) та «совість» (S) ($S = 0,303$; $p \leq 0,01$), порівняно з показниками, які було виявлено до формувального експерименту ($G = 0,290$; $p \leq 0,01$). У юнаків та дівчат активізувався розвиток почуття власної гідності, совісті та поваги до інших людей, що допомагало осмислювати та вирішувати складні ситуації. Крім того, було визначено помірний взаємозв'язок між «гідністю» (G) та «автономією» (A) ($A = 0,297$; $p \leq 0,01$), на відміну від минулих показників ($A = 0,285$; $p \leq 0,01$). Це дало підстави стверджувати, що автономія є важливим чинником вияву свободи в процесі осмислення юнаками та дівчатами складної ситуації морального вибору. Між показником «гідність» (G) та показником «моральний вибір» (MV)

було констатовано помірний взаємозв'язок (G=0,312; p≤0,01) порівняно з попереднім (G=0,289; p≤0,01). Вищезазначені кількісні дані дають підстави стверджувати, що завдання тренінгу допомогли актуалізувати самоцінність людини, особливо в період невизначеності, пандемії COVID – 19 та повномасштабного військового вторгнення на територію нашої країни. Крім того, доведено, що гідність причинно обумовлює *перший етап – усвідомлення ситуації морального вибору*.

Варто відмітити, що у респондентів виявлено помірний взаємозв'язок між показниками «совість» (S) та «емпатія» (E) (S=0,337; p≤0,01), адже раніше цей показник становив (S=0,328; p≤0,01). Ці юнаки та дівчата демонструють співчуття, повагу до інших людей, виявляють бажання допомогти та бути прийнятими референтною групою. Завдяки вияву емпатії при вирішенні складних моральних ситуацій молоді люди мали можливість рефлексувати власні моральні цінності та бути об'єктивними у ставленні до потреб інших людей. Вищезазначене допомогло досліджуваним краще усвідомлювати ситуації морального вибору.

Кількісні дані відображають помірний взаємозв'язок між показником «совість» (S) та показником «моральний вибір» (MV) (S=0,294; p≤0,01), на відміну від минулих кількісних даних (S=0,281; p≤0,01). Вважаємо, що совість детермінує *етап осмислення ситуації морального вибору*. При вирішенні проблемних ситуацій молоді люди активно виявляли сумління, що допомагало їм сформувати позитивне чи негативне ставлення до самої ситуації.

Помірний взаємозв'язок констатовано між показниками «емпатія» (E) та «моральний вибір» (MV) (E=0,301; p≤0,01), який раніше становив (E=0,290; p≤0,01). Така сила взаємозв'язку підтвердила, що психологічна програма сприяла розвитку емпатії, яка детермінує *другий етап морального вибору – аналіз моральних цінностей* та забезпечує усвідомлення моральних переживань інших людей.

Помірний взаємозв'язок виявлено між показником «моральний обов'язок» (MO) та показником «автономія» (A) (A=0,314; p≤0,01) на відміну від попереднього (A=0,306; p≤0,01). Таким чином, можна стверджувати, що реалізація морального обов'язку юнаків та дівчат відбувається на засадах свободи та забезпечує самостійний, справедливий вибір, що ґрунтується на дотриманні моральних імперативів. Високий ступінь взаємозв'язку отримано між показниками «моральний обов'язок» (MO) та «справедливість» (SP) (SP=0,489; p≤0,01), порівняно з минулими кількісними даними (SP=0,478; p≤0,01). Цей взаємозв'язок чітко простежується у досліджуваних у момент вирішення протиріч. У такому разі в боротьбі мотивів, у них буде переважати моральний обов'язок, який реалізується на засадах справедливості та рівності інтересів обох сторін.

Значущу силу взаємозв'язку констатовано між показником «моральний обов'язок» (MO) та показником «моральний вибір» (MV) (MO=0,472; p≤0,01), що раніше становив (MO=0,450; p≤0,01). Таким чином, це підтвердило вплив морального обов'язку на *третій етап – боротьба мотивів.* При вирішенні складних ситуацій вибору ці молоді люди дотримуються моральних імперативів та норм суспільства, визначають моральний обов'язок як пріоритетний мотив.

Отримано більш міцний взаємозв'язок між «моральною мотивацією» (MM) та «справедливістю» (SP) (SP=0,310; p≤0,01), порівняно з попереднім показником (SP=0,297; p≤0,01). Розв'язуючи моральні дилеми, цим молодим людям важливо, щоб моральні мотиви допомогли їм здійснити справедливий моральний вибір.

Показник «моральна мотивація» (MM) має помірний взаємозв'язок з показником «моральний вибір» (MV) (MM=0,341; p≤0,01), раніше він становив менше (MM=0,330; p≤0,01). Таким чином, ми довели, що моральна мотивація також є детермінантою *третього етапу*

морального вибору – боротьби мотивів. Остання визначає протиріччя, яке вирішують для себе досліджувані. Як правило, їх моральні мотиви спрямовані на задоволення власних потреб, підтримку довірливих взаємин з близькими людьми тощо. Відзначимо помірний взаємозв'язок між «відповідальністю» (V) та «автономією» (A) (A=0,375; p≤0,01) в порівнянні з минулими даними (A=0,368; p≤0,01). Це вказало на те, що юнаки та дівчата вважають моральним те рішення, яке є вільним, справедливим і за яке вони здатні брати відповідальність.

За результатами кореляційного аналізу визначено високу силу взаємозв'язку між показниками «відповідальність» (V) та «справедливість» (SP) (SP=0,588; p≤0,01), який на початку експерименту мав іншу міцність (SP=0,578; p≤0,01). З цього випливає, що у процесі прийняття морального рішення, молоді люди зважають на потреби учасників складної ситуації, оскільки вони беруть на себе відповідальність за власні рішення.

Найбільша висота взаємозв'язку після формувального експерименту спостерігається між показниками «відповідальність» (V) та «моральний вибір» (MV) (V=0,592; p≤0,01), яка до експерименту була нижчою (V=0,581; p≤0,01). Це доводить, що молоді люди несуть відповідальність за прийняті рішення. Вони глибоко осмислювали власні моральні цінності і відчували моральну правоту в процесі розв'язання складних етичних завдань. Вищезазначене допомагало молодим людям реалізувати *четвертий етап морального вибору – прийняття рішення*.

Між показником «автономія» (A) та показником «справедливість» (SP) констатовано сильний взаємозв'язок (SP=0,453; p≤0,01), який раніше був трохи нижчий (SP=0,448; p≤0,01). Ці юнаки та юнки в ході формувального експерименту діяли справедливо в складних ситуаціях, вміли аналізувати власні моральні цінності, розрізняли «добро» та «зло» та здійснювали правильний, свідомий вибір. Високий ступінь взаємозв'язку мають показники «автономія» (A) та «моральний вибір» (MV) (A=0,548; p≤0,01), який до експерименту був інший (A=0,535; p≤0,01). Ми відмітили, що завдяки свободі, особистість, яка здійснює моральний вибір, характеризується як вільна, самостійна й така, котра приймає правильні рішення та усвідомлює свої бажання, власні моральні орієнтири. Тому, констатовано, що молоді люди можуть прогнозувати наслідки вибору та нести за нього відповідальність. Вищезазначені особливості реалізують *п'ятий етап морального вибору – свобода вибору*.

Між показниками «справедливість» (SP) та «моральний вибір» (MV) існує помірний взаємозв'язок (SP=0,384; p≤0,01), порівняно з попередніми даними (SP=0,373; p≤0,01). Висота цього взаємозв'язку показала, що справедливість починає усвідомлюватися досліджуваними як важлива моральна цінність, яка активізує моральну саморегуляцію поведінки, забезпечуючи процес оцінки власного вибору й визначаючи моральність їх вчинків. Отже, завдяки справедливості відбувається *моральна саморегуляція поведінки*, що являє собою *шостий етап морального вибору,* як результат його реалізації у взаємодіях.

Висновки

Таким чином, було констатовано підвищення сили та міцності взаємозв'язків між психологічними детермінантами та етапами морального вибору особистості юнацького віку. Оскільки велика частина завдань формувального експерименту була спрямована на активізацію та розвиток моральних цінностей молодих людей, то нами було підтверджено достовірність впливу на них розвивальних психологічних засобів. У досліджуваних ми спостерігали підвищення рівня моральних знань, які дали змогу розкрити в собі риси гідної, доброчесної особистості та зосередитися на виконанні морального обов'язку. Він виявлявся у здатності

приймати моральні рішення та здійснювати вибір на засадах свободи, справедливості та відповідальності.

Треба відзначити, що у певної частини юнаків та дівчат не активувався процес засвоєння моральних цінностей, на основі яких здійснюються етапи морального вибору. В зв'язку з чим, існують *перспективи подальших розвідок,* які полягають у визначенні психологічних механізмів розвитку моральних цінностей та розробці дієвих методичних рекомендацій для психологів та педагогів. Це, в свою чергу, забезпечить активізацію становлення моральних цінностей в особистості юнацького віку.

Література

1. Бех, І.Д. (2005). Ціннісно-орієнтовані методологічні конструкти у сучасному виховному процесі. *Педагогічні шляхи реалізації загальноєвропейських цінностей у системі освіти України. Збірник наукових праць Луганського державного інституту культури і мистецтва, 3*, 21–26.
2. Боришевський, М.Й. (2003). Ціннісні орієнтації в особистісному становленні сучасної молоді. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 9*(13), 26–37.
3. Булах, І.С. (2003). *Психологія особистісного зростання підлітка.* (Монографія). (с. 27-36). Режим доступу : https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35277/Bulakh%20Iryna%20Serhiivna.pdf?sequence=1
4. Максименко, С.Д. (2003). Особистість: проблема структури (генетичний аспект). *Актуальні проблеми сучасної української психології. Наукові записки Інституту психології ім Г.С. Костюка АПН України, 4*, 10–16
5. Павелків, Р.В. (2018). Рефлексія як психологічний механізм моральної саморегуляції поведінки особистості. *Психологія: реальність і перспективи, 11*, 5–10. Doi: https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi12.1
6. Павлик, Н.В. (2015). *Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці.* (Монографія). (с. 153-156). Київ : Логос.
7. Сокол, Л.М. (2006). *Моральний вибір як умова становлення самосвідомості особистості підлітка*. (Дис. кандид. психол. наук). Київ.

References

1. Bekh, I.D. (2005). Tsinnisno-oriientovani metodolohichni konstrukty u suchasnomu vykhovnomu protsesi [Value-oriented methodological constructs in the modern educational process]. *Pedahohichni shliakhy realizatsiï zahalnoievropeĭskykh tsinnosteĭ u systemi osvity Ukraïny. Zbirnyk naukovykh prats Luhanskoho derzhavnoho instytutu kultury i mystetstva – Pedagogical ways of implementing common European values in the education system of Ukraine. Collection of scientific works of the Luhansk State Institute of Culture and Art, 3,* 21–26. [in Ukrainian].
2. Boryshevskyy, M.Y. (2003). Tsinnisni orientatsii v osobystisnomu stanovlenni suchasnoï molodi [Value orientations in the personal formation of modern youth. Problems of general and pedagogical psychology]. *Problemy zahalnoï ta pedahohichnoï psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohiï im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy – Collection of scientific works of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the APS of Ukraine, 9*(13), 26–37. [in Ukrainian].
3. Bulakh, I.S. (2003). *Psykholohiya osobystisnoho zrostannia pidlitka. [Psychology of personal growth of a teenager]*. (pp. 27-36). Retrieved from https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35277/Bulakh%20Iryna%20Serhiivna.pdf?sequence=1 [in Ukrainian].
4. Maksymenko, S.D. (2003). Osobystist: problema struktury (henetychniy aspekt) [Personality: a problem of structure (genetic aspect)]. *Aktualni problemy suchasnoï ukrainskoiy psykholohii. Naukovi zapysky Instytutu psykholohii im H.S. Kostiuka APN Ukrainy – Actual problems of modern Ukrainian psychology. Scientific notes H.S. Kostyuka Institute of Psychology of the APN of Ukraine, 4*, 10–16. [in Ukrainian] .

5. Pavelkiv, R.V. (2018). Refleksiia yak psykholohichnyi mekhanizm moralnoi samorehuliatsii povedinky osobystosti [Reflection as a psychological mechanism of moral self-regulation of individual behavior]. *Psykholohiya: realnist i perspektyvy – Psychology: Reality and Prospects, 11*, 5–10. Doi: https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi12.1 [in Ukrainian].
6. Pavlyk, N.V. (2015). *Psykholohiia harmonizatsii kharakteru v yunatskomu vitsi [Psychology of character harmonization in youth]*. (pp. 153-156). Kyiv : Lohos [in Ukrainian].
7. Sokol, L.M. (2006). Moralnyi vybir yak umova stanovlennia samosvidomosti osobystosti pidlitka [Moral choice as a condition for the formation of self-awareness of a teenager's personality]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

DYNAMICS OF INFLUENCE OF PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS ON THE STAGES OF A YOUNG PERSON`S MORAL CHOICE

Iryna Bulakh
Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Dean of the Faculty of Psychology
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine
9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601
i.s.bulakh@ukr.net, https://orcid.org/0000-0003-0314-8070

Tetiana Nekiz
Postgraduate Student of the Department of Psychology
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine
9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601
tanya-nekiz@ukr.net, https://orcid.org/0000-0002-4288-0320

Abstract
The article outlines the specifics of the implementation on the stages to moral choice under the influence of moral values that act as psychological determinants of its implementation in adolescence. The scientific achievements of Ukrainian researchers who have studied various aspects of the formation of young people's value attitude towards others and their moral development, the essence of each stage of moral choice, and its psychological determinants are analyzed. A comparative quantitative and qualitative analysis of the influence of moral values on the stages of choice in the experimental group is demonstrated. Using the methods of mathematical statistics, the correlations relationships between moral values and stages of moral choice have been established, which reflect certain changes between the indicators before and after the development program for boys and girls. In the process of performing various psychological tasks, young people intensified the development of moral values, which increased the effectiveness of assimilation of moral knowledge and behavior self-regulation. The most effective way to increase the level of moral knowledge of the individual and develop the ability to apply it in their own moral experience was to solve moral dilemmas. The latter made it possible to create the most realistic conditions for a difficult situation, in which boys and girls actualized their moral values and made an independent, conscious moral choice. The outlined changes confirmed the influence of psychological determinants on the stages of moral choice, which will allow a deeper dive into the specifics of making moral choice and actualize the process of developing the moral consciousness of young people.
At the same time, it was noted that the process of assimilation of moral values, on the basis of which the stages of moral choice are carried out, was not activated in a certain part of the subjects researched. Accordingly, we observe the prospects for further research in the study of psychological mechanisms of moral values development, development and implementation of effective methodological recommendations for psychologists and teachers that will contribute to the activation of the formation of moral values in the personality of youth.
Keywords: moral choice, psychological determinants, moral values, stages of choice, integrity, empathy, conscience, justice, moral obligation, free choice, sense of responsibility.

Подано 12.08.2023
Рекомендовано до друку 20.10.2023